

TUSSEN GENOT EN VERBOD: DRUGS EN ISLAM IN DE MIDDELEEUWEN

Geert Jan van Gelder

Dat varkensvlees en wijn voor moslims verboden zijn is de meeste Nederlanders bekend. Hoewel de meeste geboden en verboden in de islam niet rechtstreeks uit de koran afkomstig zijn, is dat hier wel het geval.¹ Het is opmerkelijk dat door de eeuwen heen door moslims veel vaker is gezondigd tegen het verbod op wijngenot dan dat op varkensvlees, terwijl het verbod op varkensvlees niet in de koran wordt uitgelegd en het wijnverbod wel: "Jullie die geloven! Nadert niet tot de *salaat* (het rituele gebed), terwijl jullie dronken zijn, zolang jullie niet weten wat jullie zeggen."² Volgens de overlevering zou dit koranvers aan Mohammed (gestorven 632) zijn geopenbaard nadat hij enkele lichtelijk beschonken moslims het gebed zag verrichten. In een eerder geopenbaard koranvers wordt de wijn nog gerekend tot Gods zegenrijke gaven aan de mens,³ volgens een ander vers (2:219) is wijngenot zowel zondig als nuttig, waarbij de zonde overheerst. Ondubbelzinnig is tenslotte vers 5:90, de wijn is "een gruwel van satans makelij. Vermijdt die dus."

Moslims menen dat de islam een redelijke godsdienst is: niet alleen in die zin dat er geen onmogelijkheden worden geëist van de gemiddelde gelovige, zoals het liefhebben van zijn vijanden, maar ook dat het een godsdienst is gebaseerd op rede en verstand. De menselijke geest is het hoogste goed, het edelste dat God aan Zijn schepselen heeft gegeven; het bedwelmen of anderszins aantasten daarvan is een zonde die bestraft dient te worden, zelfs al valt de drinker geen medemensen lastig. Wijn is verboden alleen omdat het drinken ervan dronkenschap en beneveling veroorzaakt, niet omdat hij lekker is. In het Hiernamaals worden de gelovigen beloond met hemelse wijn waarvan men niet dronken wordt en geen kater krijgt: "Bij hen gaan altijd jong blijvende jongelingen rond/met bekers en

1 Varkensvlees: zie Koran, soera 2:173, 5:5, 6:145 en 16:15; wijn: 2:219, 4:43 en 5:90-91.

2 Koran, 4:43, in de vertaling (hier en elders, tenzij anders aangegeven) van Fred Leemhuis, uit *De koran: Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands* (Houten 1989). Vergelijk Leviticus 10:8-10: "De Here sprak tot Aäron: Wijn of bedwelmende drank zult gij niet drinken, gij noch uw zonen, wanneer gij de tent der samenkomst binnengaat"; een verbod dat alleen geldt voor dienstdoende priesters. In de islam, die geen priesters kent, geldt het verbod voor iedereen.

3 "En van de vruchten van de palmen en de wijnstokken: jullie nemen ervan een bedwelmende drank en goede voeding. Daarin is zeker een teken voor mensen die verstandig zijn." Koran 16:67. De korantekst is niet in één keer maar bij gedeelten aan Mohammed geopenbaard, tussen 610 en 632 AD.

kruiden en een drinkbeker uit een bron/waarvan zij geen hoofdpijn krijgen en waarvan zij niet beneveld raken."⁴

De koran laat nog diverse kwesties open. De strafmaat voor opzettelijk en vrijwillig wijngebruik werd vastgesteld op veertig of tachtig zweepslagen door de verschillende rechtsscholen (de helft voor een slaaf, geen straf voor wie minderjarig, krankzinnig of ongelovig is). De meeste rechtsscholen gaan ervan uit dat de hoeveelheid wijn er niet toe doet, het drinken van een kleine hoeveelheid waarvan men niet dronken wordt, is ook strafbaar. De koran spreekt alleen over wijn, waarmee druivenwijn is bedoeld. Mohammeds tijdgenoten kenden echter ook andere alcoholische dranken, zoals dadelwijn en mede, die meestal zwakker waren dan druivenwijn. Hierover verschilden de geleerden van mening: sommigen stonden het nuttigen van een kleine hoeveelheid toe, zolang die geen dronkenschap tot gevolg had. Met een innovatie uit later tijd, gedestilleerde sterke drank, had men natuurlijk minder moeite: die is op grond van het hoge alcoholpercentage zonder meer verboden. Men kan bovendien nog twisten over de toelaatbaarheid van het medicinaal gebruik van alcoholische dranken.

Misschien kenden de bewoners van het Arabisch schiereiland ten tijde van het optreden van Mohahamed nog meer bedwelmende of verdovende middelen. Het gebruik van vergif was natuurlijk niet onbekend. Men weet ook dat zij eetbare paddestoelen verzamelden. Maar er zijn geen berichten over substanties die bewust werden gebruikt om een roes of een verdooving op te wekken, op gefermenteerde dranken na. De islam breidt zich echter vanaf de zevende eeuw snel uit en de moslims komen in aanraking met talloze nieuwigheden. Opium (Arabisch *afjóen*, een leenwoord uit het Grieks), bilzekruid (*bandj*, een leenwoord uit India, vaak ook voor cannabis gebruikt) en cannabis (*qóennab* of *qínnab*, een leenwoord uit het Grieks, verwant aan 'hennep')⁵ zijn slechts drie van de vele woorden voor substanties waarmee de moslims werden geconfronteerd. In de eerste eeuwen van de islam, zo lijkt het, geven deze drugs geen grote problemen. De stoffen en hun uitwerkingen worden besproken in geleerde medische en botanische werken, maar het duurt geruime tijd voordat de islamitische rechtsgeleerden daarop hun aandacht richten.

Hoewel cannabis al duizenden jaren in het Midden-Oosten als verdovend middel bekend is,⁶ wordt in de Arabische overlevering de invoering van het gebruik als verdovend genotmiddel toegeschreven aan Perzische soefi's of mystici, in de twaalfde of dertiende eeuw. Ook verbindt men het met de extreem-sjiitische sekte der Nizarieten of Hasjesjijja, in Europa bekend geworden als de Assassijnen. De twee laatste woorden zijn afgeleid van het Arabische *hasjjesj*, 'droog gras', een eufemisme, net als het Anglo-Nederlandse 'weed/wiet', voor cannabis, dat ook in

4 Koran 56:17-19; vergelijk 47:14 en 83:25.

5 Maar misschien is het Griekse *cannabis* zelf afkomstig uit het Midden-Oosten: *gunnabu* of *qunubu* komt voor in de tijd van Sargon, zevende eeuw v. Chr. De *q* wordt uitgesproken niet als *kw* maar als een *k*, achter in de mond geproduceerd.

6 M. Levey, 'Hashish' in: *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden 1960).

het Westen algemeen is geworden.⁷ De ondertitel van Franz Rosenthals boek over het gebruik van hasjesj in de middeleeuwse islam⁸ suggereert enigszins dat de moslimse samenleving zich unaniem keerde tegen het nuttigen⁹ van hasjesj. Dat is misleidend; net zoals, vooral in de eerste vier of vijf eeuwen van de islam, wijn werd gedronken door dichters, geleerden, viziers en kaliefen, ondanks het religieuze verbod, zo werd vanaf de late Middeleeuwen hasjesj gebruikt door brede lagen van de bevolking, van vagebonden tot mystici. Het is waar dat de meeste moslimse juristen al vrij snel overeenkwamen dat het nuttigen van hennepproducten verboden was, omdat het duidelijk de geest aantast, ook al is het effect ervan anders dan van alcohol.

Er zijn veel teksten waarin het gebruik van hasjesj juist wordt aanbevolen; maar gewoonlijk zijn dat geen juridische werken maar literaire of semi-literaire teksten van mystici en dichters, die immers ook talloze lofzangen op de wijn hadden gemaakt, waarbij zij zich zo nodig konden beroepen op de koranische woorden volgens welke dichters 'zeggen wat zij niet doen' (26:226). In de poëzie kan de wijn worden bezongen, niet als alcoholische drank maar als metafoor: een symbool voor de goddelijke liefde waardoor de ware gelovige die ervan drinkt in een roes geraakt. Het beroemdste voorbeeld is het wijngedicht van de grote mystieke dichter uit Egypte, Ibn al-Fárid (gestorven 1235).¹⁰ Hier is sprake van een overdrachtelijke wijn; maar dat heeft de vijftiende-eeuwse auteur van een bloemlezing gewijd aan de wijn er niet van weerhouden het gedicht te citeren temidden van talrijke gedichten die de aardse wijn bezingen.¹¹ Het is moeilijk voorstelbaar dat de talrijke mystici en anderen die letterlijk lyrisch zijn over de wijn zelf geen druppel zouden hebben geproefd. Hun enthousiasme en poëtische fantasieën over wijn zullen wellicht althans ten dele zijn gestimuleerd door de effecten van alcohol. Evenzo zijn de fantastische en absurde korte verhalen van de populaire vijftiende-eeuwse Egyptische dichter Ibn Soedóen, waarin hasjesj ('het groene pilletje') een grote rol speelt, ongetwijfeld gebaseerd op de ervaringen van de auteur met het middel.

Om een beredeneerd oordeel te kunnen vellen over twijfelachtige genotmiddelen maakten de rechtsgeleerden een onderscheid tussen verschillende effecten op de mens. 'Beneveling' (*iskáar*) tast de geest aan maar niet de zintuigen; het gaat gepaard met roes en vrolijkheid. 'Corruptie' of 'bederf' (*ifsáad*) is hetzelfde als 'beneveling' maar gaat niet gepaard met roes en vrolijkheid. Bij 'verdoving' (*irqáad* of *tachdíer*) tenslotte worden zowel de geest als de zintuiglijke

7 Het verhaal dat zij aanhangers rekruteerden, gebruikmakend van hasjesj, is een oude fabel die in Oost en West al sinds eeuwen bekend is.

8 Franz Rosenthal, *The herb: Hashish versus medieval muslim society* (Leiden 1971).

9 Dat wil zeggen eten of drinken; hasj roken kwam pas veel later.

10 A.J. Arberry, *The mystical poems of Ibn al-Farid* (Dublin 1956) 81-90; Th. Emil Homerin, *From Arab poet to muslim saint: Ibn al-Farid: his verse and his shrine* (Columbia 1994).

11 Geert Jan van Gelder, 'A muslim encomium on wine: *The racecourse of the bay* (*Halbat al-kumayt*) by al-Nawāḡī (d. 859/1455) as a post-classical Arabic Work', *Arabica* 42 (1995) 222-234.

vermogens aangetast. Voor sommigen is *daráwa* ('verslaving') ook een criterium dat ertoe kan leiden iets verboden te verklaren. Het probleem van deze criteria is natuurlijk dat men over de praktische toepassing van mening kan verschillen. Alle geleerden zijn het erover eens dat alcoholische drank in de eerste categorie thuisheeft. Maar over hasjiesj is men verdeeld: middeleeuwse juristen en medici noemen het soms 'benevelend', soms 'corruptief', terwijl ook de term 'verdovend' voorkomt. Sommigen spreken bovendien van het 'verslappend' effect (*taftier*) van hasjgebruik.¹² En hoe geeft men een juridisch waterdichte definitie van 'vrolijkheid'?

De unanimiteit van de moslimse rechtsgeleerden kwam niet zonder twisten tot stand. De islamitische wet (*sjarie'a*) is niet vastgelegd in één tekst, een codex die door alle moslims wordt aanvaard. In theorie is de wet een goddelijk geopenbaarde onveranderlijke wet, maar deze is een abstractie. In de praktijk is er alleen een groot aantal gezaghebbende handboeken voor de verschillende richtingen of rechtsscholen. Zelfs deze 'praktijk' is in sommige opzichten minder praktisch dan theoretisch, want de meningen van vrome juristen en schriftgeleerden konden tot op zekere hoogte worden genegeerd en opzij gezet door de werkelijke machthebbers, die *kadi's* (rechters) en *moefi's* (gevers van *fatwa's* of legale opinies) aanstelden. De twee bronnen voor de jurisprudentie die de hoogste status hebben zijn de koran, waarin betrekkelijk weinig rechtsregels staan, en de aan de profeet Mohammed toegeschreven uitspraken en handelingen, zoals die zijn vastgelegd in een aantal gezaghebbende compilaties, tezamen *Hadieth* genaamd. Koran noch *Hadieth* bevat uitspraken over hasjiesj of over andere verdovende middelen. Als deze twee bronnen geen uitsluitend bieden, zijn er nog twee manieren om tot een oordeel te komen: hetzij door middel van redenering op grond van analogie (*qiyaas*), hetzij door zich te beroepen op de consensus (*idjmaa'*) van de moslimse gemeenschap, of althans van de rechtsgeleerden. Bij innovaties kan er natuurlijk geen sprake zijn van een bestaande consensus, dus deze redenering blijft dan als enige over. Hoe puriteinser en traditionalistischer men is, des te meer wantrouwt men eigentijdse redeneringen waarin een persoonlijk oordeel wordt geuit: liever verlaat men zich op autoriteiten uit het verleden, want 'toen wist men alles beter', zeker in de tijd van de Profeet. Er zijn dan ook vrome pogingen gedaan om de profeet Mohammed woorden in de mond te leggen waaruit zou blijken dat hij hasjiesj kende en het gebruik ervan afkeurde. Veel serieuze juristen hielden zich echter verre van dergelijke verzinsels. De afkeuring van hasjiesj, hoewel algemeen, was niet bij iedereen even sterk. Het is niet verwonderlijk dat zij het sterkst was bij de ultra-vromen en puriteinen, met hun gebruikelijke afkeer van aards genot, hun intolerantie ten opzichte van anderen in het algemeen en van mystici in het bijzonder.

De straf voor het wijngebruik, een vastgesteld aantal zweepslagen, kon niet gelden voor hasjiesjgebruik, want zo'n vastgestelde straf kan in principe alleen op grond van een koranische tekst worden opgelegd. De bestraffing van

12 Rosenthal, *The herb*, 81 en 105-117.

hasjiesjgebruik was ter discretie van de rechter. Zo'n straf naar goeddunken van de rechter is in principe minder zwaar dan een 'vastgestelde' straf, in dit geval dus minder dan veertig zweepslagen (of tachtig, volgens een andere school). De juristen lieten zich bovendien in vage termen uit over de bestraffing van diegenen die hasjiesj gebruik geoorloofd verklaren of die er in handelen of het verbouwen of verkopen. Er is zeer weinig bekend over de straffen en sancties die in werkelijkheid zijn opgelegd en toegepast; men krijgt de indruk dat strenge straffen tot aan de moderne tijd nauwelijks voorkwamen, en dat hasjiesjgebruikers zelden werden vervolgd zolang zij het niet al te openlijk en provocerend deden. Van tijd tot tijd vond een heerser het noodzakelijk hard op te treden tegen wijn- of hasjiesjgenot. De Mamelukken-sultan Baibars stelde in 1266-1267 in Egypte de doodstraf in op deze beide handelingen; wijnvaten werden gebroken en hasjiesj of hennepplantages werden vernield. In de late veertiende eeuw liet een Caireense magistraat hasjiesjgebruikers de kiezen uittrekken. Dergelijke strafrechtelijke opwellingen van de overheid wekken de indruk van willekeur.

Twee substanties die tegenwoordig gewoonlijk niet als drugs of verdovende middelen worden beschouwd deden na de hasjiesj hun intrede in de wereld van de islam en werden het onderwerp van heftige discussies. Koffie, afkomstig uit Zuid-Arabië en Ethiopië, werd in de loop van de vijftiende eeuw snel populair in de Arabische landen. Tabak bereikte Turkije en de Arabische landen in het begin van de zeventiende eeuw. Dat puriteinse juristen, moralisten en machthebbers zich opwonden over deze genotmiddelen ligt niet zozeer aan hun benevelend of juist opwekkend effect of hun verslavende werking, als aan de associaties met 'zondige' praktijken.¹³ In 1511 ziet de gouverneur van Mekka een aantal mensen in de Heilige Moskee die bij zijn komst het licht doven. Door dit verdachte gedrag gealarmeerd, bevindt hij dat zij 'iets dronken op de wijze van mensen die bedwelmende drank gebruiken'. De drank is 'koffie, die in Mekka verkocht wordt op plaatsen die lijken op wijnhuizen, waar mannen en vrouwen samenkomen met tamboerijn, viool en andere muziekinstrumenten, terwijl in de plaatsen waarin het wordt verkocht mensen samenkomen die het schaakspel en andere spelen om een inzet beoefenen, en andere volgens de islamitische wet verboden zaken'. De volgende dag komen de Mekkaanse rechtsgeleerden bijeen, die eenstemmig verklaren dat het drinken van koffie op deze wijze verboden is. Artsen worden ontboden om te bevestigen dat koffiegebruik schadelijk is. In een rapport dat naar Cairo, residentie van de Sultan, wordt gestuurd ter bekrachtiging, wordt van het dronkenmakende effect (*iskáar*) van koffie gesproken, ook al hadden de artsen alleen 'schadelijkheid' of 'bederf' (*ifsáad*) vastgesteld. De Sultan oordeelt, tot teleurstelling van de Mekkaanse autoriteiten, dat alleen het op aanstootgevende wijze drinken van koffie, met zang, spel en dans, verboden is. Het duurt niet lang

13 In plaats van een vermelding van alle gebruikte Arabische bronnen en secundaire werken over koffie en tabak wordt hier volstaan met een verwijzing naar een ongepubliceerde Leidse scriptie uit 1972 (G.J.H. van Gelder, 'Juridische discussies over innovaties in de islamitische wereld: koffie en tabak') en een recent artikel: Felix Klein-Franke, 'No Smoking in Paradise: The Habit of Tobacco Smoking Judged by Islamic Law', *Le Muséon* 106 (1993) 155-192.

of men durft weer openlijk koffie te drinken in Mekka.¹⁴ Soortgelijke opwinding doet zich in de loop van enkele eeuwen ook elders voor.

In het algemeen waren het de islamitische mystici (*soefi's*), vanaf de late Middeleeuwen in grote aantallen aangesloten bij mystieke 'broederschappen', die middelen zoals hasjesj, wijn en koffie gebruikten en het gebruik propageerden, hetzij om de mystieke extase door een roes te vergemakkelijken, hetzij om door slaapverdrijvend koffiegebruik 's nachts langer vrome daden te kunnen verrichten. De strijd tegen drugs en genotmiddelen is dan ook gewoonlijk een strijd van puriteinse anti-mystieken tegen de soefi's. De drank gemaakt van koffiebonen noemden de soefi's *qáhwa*, een oud woord voor 'wijn' (dat via het Turkse *kahve* in Europa tot '*café*' en 'koffie' werd). De associatie met wijn lag dus voor de hand en droeg bij tot de puriteinse afkeer. Er zijn diverse traktaten waarin voor- en tegenstanders van koffie uitputtend hun mening toelichten met religieuze, juridische, medische en ethische argumenten. In de loop van de zeventiende eeuw winnen de voorstanders echter het pleit.

Inmiddels heeft de tabak zijn intrede gedaan in de islam. Innovaties, altijd gewantrouwd door vrome moslimse juristen en 'fundamentalisten' die menen dat de gemeenschap van de islam in feite niets meer nodig heeft dan wat Mohammed en zijn medestanders in de zevende eeuw hadden, zijn extra verdacht wanneer zij, zoals tabak, afkomstig zijn van de ongelovigen en niet, zoals bijvoorbeeld vuurwapens, een duidelijk nut hebben voor de moslimse gemeenschap. Een auteur die stierf in 1624, Már'i Ibn Jóesoef, schrijft:

Ik heb de kwestie van het roken beschouwd en de strijd daarover. Ik zag dat het erg leek op de invoering van koffie in het verleden. Sommigen spraken zich uit voor een verbod [van koffie] op geen andere basis dan hun eigen inzicht, geen wettelijke basis of evidente redenering. Anderen stonden het toe, met als argument dat zaken in principe geoorloofd zijn [tenzij er redenen zijn die tot het tegendeel leiden]. Vervolgens werd de eerste groep zwakker in aantal; tegenwoordig is men eensgezind ten aanzien van de geoorlooftheid. Ik denk dat het met tabak evenzo zal gaan.¹⁵

Hij had niet helemaal gelijk. Roken is weliswaar niet weg te denken in de meeste Arabische landen, maar de rechtsschool waartoe Mar'i zelf behoorde, die van de tamelijk puriteinse Hanbalieten die tegenwoordig de dienst uitmaken in Saoedi-Arabië, veroordeelt het roken althans in theorie. In 1990 verscheen een publicatie, met goedkeuring van het Saoedische Ministerie van Informatie, van een *sjeich* Mohámmad Ibn Sálih al-Othaimien, die op een aantal vragen als *moefiti* antwoord-

14 Abd al-Qádir al-Djazíeri, '*Ómdat as-safwa fi hall al-qahwa*' ("De steun der uitgelezen schare/waarín wij koffie voor geoorloofd verklaren"), in: Sylvestre de Sacy, *Chrestomathie arabe* (Parijs 1826) i, 138-169, aldaar 158-159).

15 Mar'i Ibn Jóesoef al-Kármí al-Hanbali, '*Tahqíeq al-boerháan fi sjorb ad-doecháan*' ("Het tabakroken/beargumenteerd besproken"), MS Leiden Or. 6292 (12) f. 57r, MS Leiden Or. 6275 (10) f. 54v-55r.

en (*fatwa's*) geeft.¹⁶ Op de vraag of het roken en verkopen van tabak geoorloofd is, antwoordt hij ontkennend. Hij beroept zich onder meer op een koranvers (4:29): "*La taqtoeloe anfoesakoem!*" Dit wordt gewoonlijk vertaald en geïnterpreteerd als "Doodt elkaar niet!", maar de *sjeich* maakt gebruik van het feit dat in gebruikelijk Arabisch de vertaling eerder is: "Doodt uzelf niet!" Wie rookt speelt immers met zijn leven. Het is duidelijk dat de ideeën van de groeiende westerse anti-rokersbeweging ook in Saoedi-Arabië zijn doorgedrongen; maar zij worden daar vertaald in traditionele islamitische vormen.

De moslimse anti-rokers kunnen overigens putten uit oudere bronnen. In het verleden beriepen de tegenstanders van roken zich op grote medische autoriteiten als Galenus en Avicenna (respectievelijk Djaliénôes en Ibn Sina in het Arabisch), die alle rook schadelijk achtten; een achttiende-eeuwse voorstander werpt tegen dat dit ook zou moeten gelden voor de rook van de kookpot, of voor de rook die bij windstil weer boven de stad hangt, waar niemand over klaagt!¹⁷ Roken is 'verslappend', verslavend, misschien roesverwekkend (want men geeft er veel geld voor uit, dus het moet wel leiden tot 'vrolijkheid'); het is vies voor mensen met een normale goede smaak (uiteraard gelden rokers niet als mensen met een normale goede smaak). In de koran staat immers (7:157): "Hij [God] staat hun goede/lekkere dingen (*tajjibáat*) toe en verbiedt hun slechte/vieze dingen (*chabietháat*)"¹⁸, het roken hindert en schaadt niet-rokers: zelfs als een roker niet rookt, ruiken zijn mond en tulband, baard en kleren onaangenaam. Had de profeet Mohammed om dezelfde reden knoflook niet afgekeurd? Er is meer dan eens brand ontstaan als gevolg van roken; op kleine schaal lijden bovendien tapijten en ander huisraad. Men rookt niet in tegenwoordigheid van meerderen (ouders, vorsten en edelen): ook dat wijst op het verwerpelijke van roken. Tabak is afkomstig van de ongelovigen, die er wellicht wijn, varkensvet of urine door mengen. Het roken is nutteloos en houdt af van vrome en nuttige werken. Het is geldverspilling. Het geschiedt vaak in onzedelijke omstandigheden, gepaard met wijn, knapen en vrouwen. Rokers lijken op de bewoners van de hel. Er wordt bovendien overgeleverd dat de ongelovigen, als de aarde vergaat, zullen worden getroffen door een rookwolk die maakt dat zij als dronkemannen zijn; rook komt uit hun ogen, neuzen en aarzen.

In weerwil van al deze argumenten, een bonte mengeling van relevante en irrelevante, besloten de meeste juristen op den duur hun verzet op te geven; zij konden zich daarbij laten leiden door het principe van *oemóem al-bálwa*, 'algemene verspreiding van een kwaad': wanneer een op zichzelf verwerpelijk

16 Geciteerd in Arne A. Ambros, 'Haud omne licet quod placet: Ein zeitgenössischer Sittenspiegel aus Saudiarabien', *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 86 (1996) 21-39, aldaar 30-31.

17 Abd al-Ghani al-Naboeloesi (gestorven 1731), *as-Solh bain al-Ichwáan fi hokm ibáhat ad-doecháan* ("Gelovige broeders eensgezind/over dat men roken toelaatbaar vindt"), Damascus AH 1343, 34.

18 Leemhuis vertaalt 'goede dingen' en 'onbetamelijke dingen'; de termen zijn enigszins dubbelzinnig.

verschijnsel zo algemeen voorkomt dat bestrijding meer ellende zou geven dan niet-ingrijpen, kan men besluiten dat een strikt verbod onwenselijk is. Ook hier waren er puriteinen die dit principe niet erkenden. De Ottomaanse sultan Moeráad IV (regeringsperiode 1623-1640) trad hard op tegen zowel tabakrokers als koffiedrinkers, waarbij verscheidene doodvonnissen vielen.

Sigaretten en koffie worden tegenwoordig in het gehele Midden-Oosten in grote hoeveelheden genuttigd, zelfs in Saoedi-Arabië, de puriteinse afkeer ten spijt. De meer lokale discussie in Jemen over de geoorlooftheid van het mild-stimulerende middel qaat¹⁹ (*Catha edulis*) lijkt enigszins op de discussies over koffie en tabak. Vanaf de zestiende eeuw spraken zelfs sommige religieus-politieke heersers (*imams*) van Jemen zich uit ten gunste van qaatgebruik; een gevoel van nationale trots op dit typisch Jemenitische middel is merkbaar. Tegenwoordig worden qaatblaadjes onverminderd gekauwd, maar de discussies gaan door, waarbij niet alleen de fysieke gevolgen van regelmatig qaatgebruik een rol spelen maar vooral ook de ontwrichtende rol in de nationale economie, vanwege de exorbitante bedragen die ervoor worden uitgegeven en de improductieve tijden die eraan gespendeerd worden.

Hasjiesj, eeuwenlang veroordeeld maar stilzwijgend getolereerd, is tegenwoordig, hoofdzakelijk onder invloed van westerse druk of uit een verlangen om bij de 'moderne' westerse wereld te horen, door de overheden naar de illegaliteit verdrongen. Religieuze autoriteiten kunnen zich gemakkelijk aanpassen aan deze ontwikkelingen. Het lijkt erop dat de hedendaagse, strengere wetten in islamitische landen enerzijds voortkomen uit de wens om meer 'westers' en 'modern' te zijn, anderzijds om bepaalde onderdelen van de *sjarie'a* een realiteitswaarde te geven die zij in het verleden nooit hebben gehad.

19 Zie Shelagh Weir, *Qat in Yemen* (London 1985); M. Rodinson, 'Esquisse d'une monographie du qat', *Journal Asiatique* 265 (1977) 71-96; A. Schopen, *Das Qat: Geschichte und Gebrauch des Genussmittels Catha edulis Forsk in der Arabischen Republik Jemen* (Wiesbaden 1978).